

NASTANAK LIKOVNIH MAPA I PUTOPISA

SILVIO BRAICA

Etnografski muzej Split

Iza Vestibula 4

HR-21000 Split

UDK 398:78(091)

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Primljeno: 3. 06. 2009.

Prikazi odjeće od najvećih su zahtjeva slikarima koji su se prihvatili posla likovnog bilježenja toga kulturnog dobra. Narodna nošnja izazovna je u svojem koloritu, vrsti materijala, kroju, nakitu. Bilježenje detalja je zadatak što ga je svaki crtač sebi morao zadati kao primarni cilj.

A zanimanje za ovakvu vrstu djelatnosti mogla je potaknuti ljubav prema narodnoj odjeći pomiješana s ciljem, vrlo često izraženim u našim krajevima, održanja tradicije narodne odjeće. To se najčešće povezivalo s otvaranjem obrtnih škola u kojima se učilo izrađivati nošnju ili, pak, s manufakturom u kojoj se proizvodila nošnja ili, najzad, s trgovinom gdje se prodavala kao suvenir, što je također način preživljavanja nošnje.

Nastanak likovnih mapa

Da nošnja nije tek tako odabrana za mnogobrojne radove i znane i neznane mape crteža narodnih nošnji dokazuju i ove riječi velikoga hrvatskog slikara i pedagoga Ljube Babića:

- *"Od cjelokupne pučke umjetnosti narodna je nošnja ponajviše podržena promjenama. Nošnja se mijenja neprestano, i sigurno je, da je primala mnoge elemente od gradske nošnje ili od gospodske nošnje u prošlosti. Ali bi krivo imali oni, koji bi u cijelosti prihvatili misao, da je narodna nošnja samo neki zaostatak odložene gradske garderobe. Kraj gradske promjenljive mode postoji i seljačka moda, koja tijekom vremena asimilira sebi modne gradske elemente" (Babić 1934).*

Ljubo Babić je, naime, proučavao ruralnu arhitekturu i narodne nošnje, a najvažnije mu je djelo u proučavanju narodnih nošnji grafička mapa *Boja i sklad* (Babić 1943).

Od sredine 19. stoljeća do sredine 20. stoljeća, dakle od vremena kada se etnološka misao počela javljati u Hrvatskoj do trenutka kada se već formirala kao moderna znanstvena disciplina, pojavilo se, u kvantitativnom smislu, relativno malo "mapa" ili korpusa u kojima su se prikazivale hrvatske narodne nošnje. Jedne od najpoznatijih, najznačajnijih i najutjecajnijih na području Hrvatske, a napose Dalmacije, su ove:

- 1846. Franjo Carrara: *La Dalmazia descritta*
- 1870. Ludwig Salvator: *Die Serben an der Adria. Ihre Typen und Trachten*
- 1890. Salvator Kosić: *Album - costumi del Territorio di Ragusa di Salvatore Cossich*
- 1892. Frano Petar Martecchini – album dubrovačkih narodnih nošnji
- 1904. Ludwig Salvator: *Das was verschwindet. Trachten aus den Bergen und Inseln der Adria*
- 1938. Kamilo Tončić: *Narodne nošnje s jadranskog primorja i zagorja*

Međutim, u kvalitativnom smislu likovne mape su imale određeni značaj, naročito u utjecaju građanskog sloja na tadašnje kulturne smjernice. Nisu mape nastajale bez razloga. Svaka je, naravno, imala svoje razloge nastajanja i postojanja, ali svima je zajednički nazivnik bio očuvanje lokalnoga izričaja u trenutku kada europska globalizacijska kultura počinje dominirati našim krajevima.

Od 16. stoljeća hrvatske nošnje počinju se spominjati među korpusima drugih nošnji, ovisno o čemu bi knjige – putopisi govorili, od druge polovice 18. stoljeća počinje se obraćati veća pažnja na naše krajeve prvenstveno zbog "morlačke mode",¹ da bi tek od 19. stoljeća

¹ A to treba zahvaliti opatu Albertu Fortisu i njegovim putopisima po Dalmaciji (Fortis 1774, 1984). *Fortis, Alberto* (Padova, 1741. – Bologna, 1803.), opat, tijekom 20 godina dvanaest puta putuje Dalmacijom i iznosi mnoge etnografske činjenice o unutrašnjosti Dalmacije; najpoznatije djelo *Putovanje u Dalmaciju*, 1774. Uzrokuje modu morlakizma, zapravo divljenje gorštacima Dalmatinske zagore (Braica 2000). Etnografski muzej Split ima u posjedu još jednu Fortisovu knjigu i to izdanje iz 18. stoljeća (Fortis 1771).

započelo stručnije (i likovno) zanimanje za hrvatske narodne nošnje.

Studioznije slikanje narodnih nošnji započeto je u 19. stoljeću slikom "Djevojka u narodnoj nošnji" *Vjekoslava Karasa*. Da ukratko spomenemo i one autore koji se bave slikanjem nošnji unutrašnje Hrvatske:

- *Ferdo Quiquerez* obradio je zagrebačku okolicu,
- *Joso Bužan* Slavoniju,
- *Nikola Mašić* Liku i Turopolje,
- *Ljubo Babić* Zagorje.

Još su dva slikara važna kod obrade onih koji crtaju narodne nošnje, napose narodne nošnje Splita i okolice. Jedan je Jan Baptist Van Moer, belgijski slikar koji je 1858. godine posjetio Split i crtao spomenike i ljude. Njegova knjiga skica otkupljena je 1927. godine i sačuvana u Etnografskom muzeju Split.² U knjizi tvrdih korica (32x20,5 cm) s 30 listova bili su zalijepljeni crteži – skice na papirima različitih dimenzija i nepravilnih oblika. Maloga su formata, pa se na jednoj stranici nalazi i do pet crteža. Trideset šest crteža obojena su akvarelom, a na 96 crteža postoje bilješke o bojama ili lokalitetu (Vojnović-Traživuk 2002; još o Van Moeru u Ivanišević 1963, Kečkemet 1984, Vojnović-Traživuk 2000).

Sredinom rujna 2003. godine splitskom Arheološkom i Etnografskom muzeju javila se praunuka slikara *Carla Haaga*. Nakon istraživanja koje su poduzeli stručnjaci Etnografskog muzeja, došlo se do sljedećih spoznaja o njemu (prvi put objavljene u tekstu Braica 2006): *Haag, Carl* (Erlangen, 20. 04. 1820. - Oberwesel, 24. 01. 1915.), njemački slikar, djelovao u Britaniji. Nakon studija u Nurembergu, slika minijature portrete u Münichu i Brüsselsu. Godine 1847. odlazi u London na studij engleskih tehnika slikanja akvarela, stvorivši metodu kojom je pokušavao ostvariti "svjetloću ulja, kombiniranu sa mekanom slatkoćom akvarela" (Millar, citat prema tekstu na Internetu). Od 1850. izlaže u "Society of Painters in

² *Van Moer, Jan Baptist* (Bruxelles, 17. 12. 1819. – 6. 12. 1884.), jedna njegova slika (ulje) sačuvana je u Arheološkom muzeju u Splitu, 21 crtež u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu te 118 skica u Etnografskom muzeju u Splitu (Vojnović-Traživuk 2000, 2002).

Water-Colours" te biva izabran u punopravno članstvo toga društva 1853. godine. Te godine bio je unajmljen od kraljice Viktorije i princa Alberta da naslika dva velika akvarela posvećena lovačkim ekspedicijama u Balmoralu u Škotskoj; vraćao se tamo još 1863. i 1864. godine. Mnogo puta je posjetio Balmoral, bilježeći život kraljevskoga para i njihove djece u brojnim veličanstvenim akvarelima. To su radovi silne kvalitete i danas su dio Kraljevske kolekcije. Godine 1858. Haag je prvi put posjetio Egipat, gdje je udružio snage s engleskim slikarom Frederickom Goodallom. Obojica umjetnika bila su opčinjeni ljepotom pejzaža i egzotičnom kvalitetom arapskog života.

Carl Haag bio je istaknuti akvarelist i putnik 19. stoljeća, jedan od najslavnijih orijentalista svoga vremena. Bio je prvi umjetnik koji slika *Dome of The Rock* 1859. godine na zahtjev kraljice Viktorije i s dopuštanjem egipatskog Paše. Uradio je to u pratnji teško naoružane garde a i život mu je nerijetko bio u opasnosti. Radio je i zapise o beduinima te istraživao nekoliko tehnika akvarela. Svrstava se u najbolje orijentaliste, kombinirajući vještinu i umjetničku sposobnost sa stvarnom ljubavlju prema ljudima Srednjeg Istoka i željom da ih precizno zabilježi. Tijekom (rujna) 1854. godine putovao je po Dalmaciji. Za vrijeme toga putovanja crtao je skice, tako da je njegova praunuka sa sobom donijela dva puna notesa s njegovim skicama. Ima tu crteža tadašnjih spomenika, ali i narodnih nošnji Dalmacije.

Nadalje, vrlo je važan album Salvatora Kosića "*Costumi dei dintorni di Ragusa*" koji se nalazi u dubrovačkom Muzeju Rupe, te zbirka u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu pod nazivom "*Album - costumi del Territorio di Ragusa di Salvatore Cossich*". Taj album je nastao oko 1890. godine i sadrži dvadeset jednu sličicu nošnji te scena plesa i svadbe s dubrovačkog teritorija (Schneider 1971).³ Njegov album povezan je s drugim albumima hrvatskih narodnih nošnji, koje je prikupio i uglavnom naslikao dubrovčanin Petar Frano Martecchini (Foretić 1956; Bošković-Benc 1989).

"Album costumi del Territorio di Ragusa di Salvatore Cossich" slikan je u tehnici akvarela i gvaša, dimenzije su 155x63 mm, a za Povijesni

³ Kosićevi albumi sačuvani u muzejima u Dubrovniku i Zagrebu sadrže iste (ali ne identične!) crteže i motive.

muzej nabavljen je od Izidora Steinera 1932. godine. U Muzeju se nalazi pod oznakom 4744 – G. 1654.

Na žalost, kako u onoj starijoj, tako i recentnoj literaturi povijesti slikarstva 19. stoljeća nema nikakvih podataka o Salvatoru Kosiću (usp. Karaman 1986 ili Prijatelj 1995). Tek je za ovaj rad konzervator Državnog arhiva u Dubrovniku prof. Vinicije Lupis pokušao doći do oskudnih podataka. Ima vrlo vjerojatnih naznaka da su i neki drugi mali albumi u javnim i privatnim zbirkama potekli od Salvatora Kosića.⁴

Postoje i podaci o još jednom albumu Salvatora Kosića iz Hrvatskog povijesnog muzeja: to je drugi Kosićev album koji ima 38 slika, vodi ga se pod nazivom "Album s prikazima narodnih nošnji s dubrovačkog teritorija" i vrlo je sličan onome iz dubrovačkog muzeja Rupe. Veličina albuma je 90 x 120 x 13 mm, veličina pojedinog lista 80 x 115 mm, slikan je u akvarelu, a na poledinama su tušem ispisani naslovi. Inventarni broj je HPM/PMH 24576, na podatku zahvaljujem mr. Marini Bregovac Pisk..

Dubrovački Muzej Rupe ima u posjedu već spomenuti Kosićev album akvarela "Costumi dei dintorni di Ragusa", podijeljen na dva dijela: album br. 1, inv. br. 1600-1634 i album br. 2, inv. br. 1635-1664. Crteži su dimenzija 9,5 x 6 cm.

Salvator Kosić nije u matičnim knjigama pronađen ni kao rođeni, ni kao umrli, ni kao vjenčani Dubrovčanin, tako da je vrlo vjerojatno došao iz Boke Kotorske (možda iz Dobrote, gdje je to prezime često), dok u Dubrovniku, začudo, nije ostavio nikakva materijalna traga o svom postojanju (osim ovih albuma, naravno).

Zanimljivo je, kada se već govori o Salvatoru Kosiću, da je i Vinko Foretić, baveći se albumom narodnih nošnji Petra Franje Martecchinija, naišao na nekoliko signatura s prezimenom Cossich. Na jednome mjestu signiran kao *A. Cossich*, gdje Foretić pretpostavlja da je on tek jedan suradnik Martecchiniju, a na drugome kao *Salvatore Cossich*:

⁴ Prema usmenom i neprovjerenom podatku, moguće je da i Sveučilišna knjižnica u Zagrebu ima Kosićevih radova ili barem radova koji nalikuju na Kosićeve.

- *"K tome postoji skupina crteža izrađenih olovkom i crnilom, koji su jamačno bili prethodni crteži onih slika izrađenih za album iz g. 1892., i to i onih finije izradbe i onih slabijih. Ali za sve slike nema tih prethodnih crteža u toj skupini, a za neke ima i više od jednog primjerka, pa čak i s varijantama. Svi su crteži lošije izradbe osim onih koji prikazuju varijantu grupe plesa cipelara (olovkom i djelomično u akvarelu) pod br. 32., varijantu Konavočke pod br. 53. (olovkom i djelomično u akvarelu), varijantu župskog plesa pod br. 56. (olovkom) i varijantu konavoskog plesa pod br. 57. (olovkom). Nijedan od tih crteža nije siguran, a samo na poleđini crteža župske svadbe nazvane "nozze private brennesi" pod br. 55. pri vrhu ispod jednog kratkog nečitljivog pasusa piše S a l v a t o r e C o s s i c h. Teško je reći, da li je to upotrebljeni odlomak papira, na poleđini kojeg je nešto drugo već prije upotrebe bilo napisano bez veze sa crtežom, ili se to odnosi na autora samog crteža. Teško je dakle na temelju izloženog reći, da li svi ovi crteži potječu od Martecchinija ili ih ima i od njegovih suradnika, no svakako je on tim poslom rukovodio" (Foretić 1956).*

Postoji mišljenje da je Martecchini za svoje albume koristio crteže slikara Vincenza (*Vincenta, Vicka*) Poireta (Trst, oko 1813. – Torino, 4. 03. 1868., u Dalmaciju dolazi 1838. godine; Cicarelli 1964, navedena kao K. Ci.) te izbrisao njegov potpis. No, to bi još trebalo provjeriti. Ali, kada se uzme u obzir da i Arsen Duplančić tvrdi da je Petar Franjo Martecchini jednu Poiretovu cjelinu potpisao kao svoju, tu svakako ima i istine (Duplančić 1999a). I Frano Carrara je uvrstio Poiretove slike u svoj album.

- Jedan Martecchinijev album crteža narodnih nošnji morao bi se nalaziti u Beču ili drugdje u Austriji (poklon austrijskom prijestolonasljedniku Rudolfu). Nadalje, Etnografski muzej u Zagrebu otkupio je nakon 1945. godine od njegovih nasljednika jedan manji album narodnih nošnji u boji, identičan albumu iz dubrovačkog arhiva. Inventarne oznake diapozitiva Etnografskog muzeja u Zagrebu, s kojih sam uspoređivao crteže, počinju (ako me pamćenje ne vara) od broja 1490 na dalje. U Dubrovniku se, u privatnom posjedu, nalazi još jedan mali album narodnih nošnji u akvarelu. Najznačajniji Martecchinijev album (dubrovačkih) narodnih nošnji nalazi se u Arhivu u Dubrovniku, a sastavljen je 1892.

godine.⁵ Dubrovački Arhiv u okviru zbirke obitelji Martecchini ima sačuvane i skice po kojima su izrađivani originalni crteži.⁶

Arhiv obitelji Martecchini na razne načine je raznesen, a dio koji se čuva u dubrovačkom Arhivu nabavljen je već 1900. godine, pa onda 1953., 1955. i 1957. godine. Dio se čuva u dubrovačkim muzejima, a dio je otkupio zagrebački Etnografski muzej. Vremenski raspon arhiva obitelji Martecchini je od 1738. do 1911. godine, a signatura arhiva je RO-173.

Serijska "Die Serben an der Adria. Ihre Typen und Trachten" Ludwiga Salvatora započela je izlaziti 1870. godine u Leipzigu i Beču.⁷ Prema tadašnjem pozivu na pretplatu djelo je trebalo imati 100 tabli i popratni tekst. Autor djela nije naveden već samo umjetnici koji su pod njegovim nadzorom trebali izraditi slike, a to su bili Emil Lauffer, Guido Manes i Petr Maixner. Do 1878. godine objavljeno je devet sveščića s ukupno 45 tabli bez teksta te je nakon toga tiskanje prekinuto. Te se table nanovno javljaju 1904. godine, uz druge 42 table, uvodni tekst i kratke opise, u knjizi nadvojvode Ludwiga Salvatora "Das was verschwindet. Trachten aus den Bergen und Inseln der Adria" (Duplančić 1998).

Ostatak tabli Ludwiga Salvatora "Die Serben an der Adria. Ihre Typen und Trachten" iz prve naklade otkupio je Kamilo Tončić za Etnografski muzej u Splitu i 1938. godine od njih priredio svoju mapu "Narodne nošnje s jadranskog primorja i zagorja", bez popratnog teksta.⁸ Pritom je na svaku tablu dotiskan redni broj i

⁵ Prema usmenom podatku gospodina Vinicija Lupisa iz Državnog arhiva, u Dubrovniku u mapi je nekoliko desetaka akvarela, a nalazi se u Župnom dvoru.

⁶ Etnografski muzej Split ima kopije crteža i skica iz dubrovačkog arhiva.

⁷ *Salvator von Habsburg-Toscana, Ludwig* (1847. – 1915.), putopisac i slikar. Od 1870. do 1910. godine krstari i opisuje Jadransku obalu. Crteži su mu, za razliku od popratnog teksta, kvalitetni. Izdao šest knjiga putopisa po Jadranu (Mustać 1998).

⁸ *Kamilo Tončić pl. Sorinjski* (Zadar, 28. 10. 1878. - Split, 29. 06. 1961.) građevinski inženjer, profesor, kolekcionar i muzeolog. Bavio se sakupljanjem i proučavanjem hrvatskog, a napose

hrvatski naslov te je svaki svezak ukoričio (Duplančić 1998).

Podvig je to koji je postao jedan od monumenata hrvatske etnografske baštine. Pisanih tragova o nastajanju rečene mape ima podosta, a ponajviše kod problema carinjenja:

*"Ministarstvo prosvjete za Generalnu
direkciju carina, Beograd*

Podpisani Muzej znajući da je bivši austrijski nadvojvoda Ludwig Salvator bio svojedobno dao po četvorici slikara, između kojih se je nalazio i sin naše zemlje srbin Jovanović, slikati naše narodne tipove i nošnje, i to izdao reproducirano u bojama u jednoj knjizi (u vrlo ograničenom broju), pod naslovom 'Die Serben an der Adria – ihre Thyphen und Trachten' – nastojao je doći do takovih knjiga, no nakon dugog traganja uspio je samo da kod današnjih nasljednika pok. nadvojvode i to u Čehoslovačkoj, nadje jedan dio neuvezanih, nešto oštećenih takovijeh starih reprodukcija, pak je tu količinu za muzej nabavio. Za jedan dio pošiljke koja je međutim stigla iz Braneisa, Čehoslovačke, carinarnica u Splitu, traži naplatu carine od cca Din 3000.- Buduć se to uvozi za javnu zbirku t. j. za Narodni Etnografski muzej, a predmeti su umetnosti, najuspjelije reprodukcije naših tipičnih narodnijeh nošnja, to se obraćamo Tom Ministarstvu molbom, da bi isto na temelju čl. 9 st. 15. Predloga zakona o opštoj Carinskoj Tarifi, a koji članak glasi: 'Predmeti umetnosti, nauke i veštine i predmeti starina koji se uvoze za javne zbirke i ustanove, na predlog Ministarstva Prosvjete, bivaju oslobođeni uvozne carine' – ishodilo od Generalne Direkcije Carina, da se takove dvije pošiljke (jedna koja već leži na carinarnici u Splitu) a druga koja će se uvesti iz Braneisa, oprostite od uvozne carine" (Braica 2000a).

dalmatinskog folklora. Godine 1910. osniva današnji Etnografski muzej Split, gdje je dugogodišnji direktor od 1910. do 1944. godine. Godine 1931. osniva i Galeriju umjetnina u Splitu (s Angeom Uvodićem, a uz pomoć Ive Tartaglie), gdje je također direktor od 1931. do 1941. godine (Braica 2000; Braica 2000a).

S druge strane, Carrarin je opis narodnih nošnji Dalmacije bio zamišljen u 48 sveščića s isto toliko tabli narodnih nošnja, međutim, objavljivanje je prekinuto na pola knjige. Primjerak toga djela pohranjen je u splitskoj Sveučilišnoj knjižnici (sign. R-458) i ima sačuvane ovitke sveščića od 1. do 19. i 23., dok nedostaju ovici za sveščiće 20.-22. i 24. Na temelju njih vidi se da je prvih trinaest sveščića tiskano 1846. godine, da su oni od 14. do 19. objavljeni 1847. godine, dok je sveščić pod brojem 23 izašao tek 1848. godine (Duplančić 1998).

U ovome tekstu ne obrađuje se doprinos Nikole Arsenovića, krojača i samoukoga slikara, što ne umanjuje značaj njegove mape hrvatskih narodnih nošnji. Sve o Arsenoviću rečeno je u publikaciji *Mapa hrvatskih narodnih nošnji Nikole Arsenovića* (Braica 2003).

Nastanak putopisa

U Etnografskom muzeju Split sačuvan je rijetki primjerak Fortisove knjige "Put po Dalmaciji" na francuskom jeziku, objavljene u Bernu 1776. godine. Isto tako, u muzeju se čuvaju dva primjerka knjige Ivana Lovrića "Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice" (Zagreb 1948, Venecija 1776). Izdanje "Bilješki ..." iz 1776. godine vrlo je vrijedan rukopisni prijepis na talijanskome jeziku. Kako je Fortisova knjiga postala izvor znanja u 18. stoljeću o Dalmaciji i Hrvatskoj (Fortis 1974, Fortis 1984), tako je Lovrićeva knjiga *učeni i domaći* komentar na Fortisove dojmove, odnosno komentar protiv kolonijalnih dojmova koji se provlače Fortisovom knjigom.

Sredina 19. stoljeća je doba Bachova apsolutizma, kada se prekida većina hrvatskoga političkog i kulturnog djelovanja. To razdoblje hrvatske povijesti rječito opisuje veliki hrvatski pisac onoga vremena August Šenoa:

- *"Bilo je za vrijeme bachovanja, kad je jedna godina kao i druga, tj. crna bila. Ne pamtim je li kiša padala ili sunce sjalo, al je bilo dosadno do zla boga, tj. u našem Zagrebu. Zašto?
Birokratički život - a taj je bio za ono vrijeme posve osvojio Zagreb - izbrisa kod nas staru živohnost. Birokratička i*

vojnička posada zaokupila je sva društva, a nama, domaćim mladićima, bilo je prilično tužno. I kako ne bi? Kad se stvaraju stereotipna društva, kad ti se prikazuju svaki božji dan isti te isti prizori, nije li to muka mladoj krvi što je počela o nečem misliti, te bi se htjela odvažno baciti u talase života, pa vidi pred sobom samo mlaku nad kojom vrve sami komari. Mrtvilo bijaše u literaturi; nitko vam ništa nije pisao. Zagrebački šoštar i Kristijanovićeve Žiteke sveteh, to su bile nove hrvatske knjige. A politika? Šta? Tko će govoriti o politici, kad se pazilo na svaki mig, na svaki dah čovjeka? Zato je opet svijet klicao, svijet je sjajnim plesovima u Dvorani. Zaista, lijepi su to plesovi bili - al' ne za nas, hrvatske mladiće.

Bijasmo u svojoj kući tolerirana kasta, možebiti i rezerva za ženidbeni zakon. Pokloni, slatko podsmjehivanje, bijele ručice, miomiris crnih uvojaka naših ljepotica - sve to milje padaše u dio samo vojničkoj posadi. A nama?

Nama su ostale samo mrvice sa stola ljepote i miline - koja toura tremblanta, pokoja kadrila i možebiti koji oficijozni kotiljon.

Lako se možete domisliti, kako mi je pri duši bilo. Htio sam stupiti u život; al' života nigdje. Ne znajući što drugoga, zaljubih se u lijepo čeljade, s kojim me sastavi sreća na voštanom podu Dvorane; stadoh pustinjački živjeti i stihove praviti. Bog mi oprostite te pjesničke grijeha" (Car-Matutinović 1981).

Međutim, kako se tada razvija promet u Istri i Dalmaciji (prvenstveno parobrodima i željeznicom), povećava se i broj stranih posjetitelja (Pederin 1991). U tom valu stranih posjetilaca mnogo je onih koje zanimaju kulturni spomenici i nošnja stanovništva. Marijana Schneider je popisala 72 autora koji su bilježili hrvatske narodne nošnje tijekom 19. stoljeća (Schneider 1971).

Među putopisima naročito se ističe knjiga Baltazara Hacqueta, ilustrirana nošnjama od Koruške do Albanije (Hacquet 1802/5). Hacquet 1770. godine stiže u Dalmaciju, Hrvatsku i Bosnu koje je upoznao daleko bolje i opisao mnogo temeljitije od Alberta Fortisa. Svoja etnografska zapažanja sabrao je u knjizi *Abbildung und Beschreibung der sudvest – und ostlichen Wenden, Illirer und Slaven*, Leipzig, 1802-5. U Etnografskom muzeju Split nalazi se englesko izdanje knjige, naslovljeno "The World in Miniature. Illyria and

Dalmatia", a objavljeno u Londonu (Hacquet 1821). U toj knjizi opisuje ljude, način njihova života, običaje, navike, rad, nastambe. Bio je najbolji poznavalac Hrvatske i Slavena svoga doba, zapravo prvi znanstveni "panslavist".

Težnje za bilježenjem života u našim krajevima kulminira značajnim i utjecajnim djelom Theodora Schiffa, putopisca i pisca, *Iz poluzaboravljene zemlje ...* objavljenom u Beču 1875. godine (Schiff 1875, 1997, Vojnović-Traživuk 2000).

U dvadesetom stoljeću potrebno je napomenuti pregnuća bečke gospođe Natalie Bruck-Auffenberg koja je s romantičarskim pristupom skupljala i zapisivala predmete (posebice) dalmatinske narodne umjetnosti, upravo u skladu s tadašnjim shvaćanjima etnologije o egzotičnim zemljama i kulturama (Bruck-Auffenberg 1910, 1912), a također i njezinu zaštitnicu i mentoricu dalmatinske umjetnosti Mariju Jozefu (Pipović 2000). Nadvojvotkinja Marija Jozefa u više je navrata posjećivala Split i Obrtnu školu te bila u kontaktu sa Kamilom Tončićem.

Treba, istine radi, spomenuti još jedno značajno djelo s kraja 19. stoljeća. To je knjiga "Dalmacija" u izdanju Franje Maršića iz Splita. Prijevod je to knjiga objavljivanih u Beču između 1887. i 1902. godine pod zajedničkim imenom "Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild". Izdanja je inicirao sam prijestolonasljednik Rudolf (isti onaj kojemu je darovan Martecchinijev album crteža narodnih nošnji). U skladu s tadašnjim globalizacijskim težnjama i sa željom za upoznavanjem naroda u Austro-Ugarskoj Monarhiji, prijestolonasljednik Rudolf je u uvodu postavio ciljeve:

- *"Izučavanje naroda koji žive unutar granica te Monarhije nije samo iznimno važno područje djelovanja za znanstvenika već ima i praktičnu vrijednost za podizanje općeg domoljublja. Sve većim uvidom u prednosti i osobitosti pojedinih etnografskih skupina i njihovu međusobnu i materijalnu međuovisnost mora se znatno osnažiti osjećaj solidarnosti koji bi trebao povezivati sve narode naše domovine. One narodne skupine koje se jezikom, običajima i različitim povijesnim razvojem osjećaju odvojene od drugih dijelova naroda bit će polaskane time što je njihova individualnost naišla na dužno razumijevanje, a time i priznanje u znanstvenoj literaturi Monarhije; iste su time pozvane da*

svoje duhovno težište traže u Austro-Ugarskoj" (Rudolf 1887, prema Čapo-Žmegač 1999).

U splitskom Etnografskom muzeju postoji još mnogo putopisa i opisa Dalmacije koji su tu od postanka institucije, kao npr.:

- WILHELM ADOLF LINDAU. 1849. *Dalmatien und Montenegro*. Laipzig.
- PERROT, GIORGIO. 1875. *Gli Slavi meridionali – Bosnia, Erzegovina, Croazia, Slavonia, Confini militari – Ricordi di un viaggio*. Milano: Fratelli Treves.
- MODRICH GIUSEPPE. 1892. *La Dalmazia romana - veneta - moderna. Note e ricordi di viaggio*. Torino-Roma: L. Roux e C.
- GIOVANNI LUCIO TRAGURIENSE. 1896. *Del Regno di Dalmazia e di Croazia. Prima Versione Italiana*. Trieste: E. Sambo / Co.
- REINHARD E. PETERMANN. 1899. *Führer durch Dalmatien*. Beč.

Sva ova djela, i mnoga druga, koriste se u istraživanjima muzejskih stručnjaka, a ta su istraživanja i dovela do teme ovoga rada. Moglo bi se reći da su nezaobilazna literatura pri proučavanju povijesti i etnografije Dalmacije.

Literatura

- Arhiv. Split: Etnografski muzej Split.
- BABIĆ, LJUBO. 1934. *Umjetnost kod Hrvata u XIX. stoljeću*. Zagreb: Redovno izdanje Matice hrvatske.
- BABIĆ, LJUBO. 1943. *Boja i sklad*, Zagreb.
- BOŠKOVIĆ-BENC, KATICA. 1989. "Tradicijska nošnja otoka Mljeta", u *Zbornik otoka Mljeta*. str. 253-263. Dubrovnik: Dubrovački muzej.
- BRAICA, SILVIO. 1997. "(S)likovnost u Etnografskome muzeju", u *Umjetnost o narodu*. str. 11-16. Split: Etnografski muzej.
- BRAICA, SILVIO. 1999. Pojmovnik hrvatske etnografije i etnologije. *Ethnologica Dalmatica* 8: 5-119.
- BRAICA, SILVIO. 2000. Iz povijesti hrvatske i svjetske etnologije (pojmovnik, drugi dio). *Ethnologica Dalmatica* 9: 5-26.
- BRAICA, SILVIO. 2000a. *90 godina Etnografskog muzeja Split 1910 – 2000*. Split: Etnografski muzej Split.
- BRAICA, SILVIO. 2002. *Mala splitska kronologija. 4. dopunjeno i izmjenjeno izdanje*. Split: Etnografski muzej Split.
- BRAICA, SILVIO. 2003. *Mapa hrvatskih narodnih nošnji Nikole Arsenovića*. Split: Etnografski muzej.
- BRAICA, SILVIO. 2006. *Crtica o njemačkom slikaru Carlu Haagu*. // *Ethnologica Dalmatica*. 15, str. 37-42.
- BRUCK-AUFFENBERG, NATALIE. 1910. *Dalmatinische Volkskunst*. Beč.
- BRUCK-AUFFENBERG, NATALIE. 1912. *Dalmacija i njena narodna umjetnost*. Beč: Umjetnički nakladni zavod Anton Schroll & Co.
- CAR-MATUTINOVIĆ, LJERKA. 1981. "August Šenoa i njegovo djelo", u ŠENOVA, AUGUST. *Seljačka buna. Historička pripovijest XVI. vijeka*. str. 5-15. Školska knjiga: Zagreb.
- CARRARA, FRANJO. 1846. *La Dalmazia descritta dal professore Dottor Francesco Carrara. Con 48 tavole miniate. Reppresentanti i principali costumi nazionali*. Zadar: Fratelli Battara tipografi editori.
- CARRARA, FRANJO. 2006. *Dalmacija kako ju je opisao profesor doktor Frane Carrara*. Split: Etnografski muzej.
- CICARELLI, KSENIJA (K. Ci.). 1964. "Poiret, Vincent (Vicko)", u *Enciklopedija likovnih umjetnosti. 3. Inj-Portl*. str. 694. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- ČAPO-ŽMEGAČ, JASNA. 1999. Od euforije do zaborava. O knjizi *Dalmacija* (Beč-Split 1892.) iz djela "Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild", s posebnim osvrtom na etnografski

- prikaz. *Mogućnosti* 7/9: 158-177.
- ČVRLJAK, KREŠIMIR. 1995. *Znameniti putnici u Skradinu i na Krki. Povijest Skradina i Krke kroz opažanja i opise znamenitih posjetitelja*. Zagreb - Skradin: Poglavarstvo grada Skradina - Hrvatska matica iseljenika - Hrvatski informativni centar.
- Dalmacija. Iz djela Austro-Ugarska Monarhija Opisana i Ilustrovana. Prievod s njemačkoga. Sa sto i četrnaest slika*. 1892. Split: Franjo Maršić.
- Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. 1887/1902. Beč.
- DROBNJAKOVIĆ, BORIVOJE. 1949. "Jedna retka zbirka Etnografskog muzeja u Beogradu", u *Umetnost*. I/1. str. 56-60. Beograd.
- DUPLANČIĆ, ARSEN. 1998. "Bilješke uz mapu 'Splitska narodna nošnja'", u *Spli'ska grandeca*. str. 57-64. Split: Etnografski muzej Split.
- DUPLANČIĆ, ARSEN. 1999a. "Kaštelanska narodna nošnja. Prikazi na starim grafikama i crtežima", u *Kaštelanska narodna nošnja*, Split: Etnografski muzej Split.
- FORETIĆ, VINKO. 1956. Dubrovački tiskar i knjižar 19. stoljeća Petar Franjo Martecchini kao crtač, akvarelist i ljubitelj starina. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 10: 230-256.
- FORTIS, ALBERTO. 1771. *Saggio d'osservazioni sopra l'isola di Cherso ed Osero*. Venecija.
- FORTIS, ALBERTO. 1776. *Reise in Dalmatien*. Bern.
- FORTIS, ALBERTO. 1974. *Viaggio in Dalmazia. I-II. (1774)*. München - Sarajevo: Verlag Otto Sagner – Izdavačko preduzeće "Veselin Masleša".
- FORTIS, ALBERTO. 1984. *Put po Dalmaciji*. Zagreb: Globus.
- GAVRILOVIĆ, LJILJANA. 1990. *Akvareli Nikole Arsenovića: Vrednost likovnih izvora u ispitivanju materijalne kulture*. rukopis. Split: Arhiv Etnografskog muzeja Split.
- HACQUET, BALTAZAR. 1802/5. *Abbildung und Beschreibung der südwest-und östlichen Wenden. Illyrer und Slaven. Deren geographische Ausbreitung von dem adriatischen Meere bis an den Ponto, deren Sitten Gebräuche, Handthierung, Gewerbe, Religion ...* Leipzig: Erster Theil.
- HACQUET, BALTAZAR. 1821. *The World in Miniature. Illyria and Dalmatia. Containing a description of the manners, customs, habits, dress, and other peculiarities. Vol. I. Vol. II*. London: R. Ackermann.
- HACQUET, BALTAZAR. 2008. *Oslikavanje i opisivanje jugozapadnih i istočnih Wenda, Ilira i Slavena...* Split: Etnografski

muzej .

IVANČIĆ, SANJA. 1993. Tragom Kamila Tončića, *Ethnologica Dalmatica* 2: 25-31.

IVANČIĆ, SANJA. 1999. "Tragom Kamila Tončića (osnivača, dugogodišnjeg ravnatelja i kustosa Etnografskog muzeja Split)", u *Osnivači i prvi kustosi muzeja u Hrvatskoj*. str. 170-174. Osijek: Muzej Slavonije.

IVANIŠEVIĆ, MILAN. 1963. Porušena kula – zvonik šibenske stolne crkve. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 15: 84-110.

JURIĆ, ŠIME (Š. Ju.). 1995. "Martecchini Petar Frano", u *Enciklopedija hrvatske umjetnosti. I. A-Nove*. str. 546. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža".

KARAMAN, LJUBO. 1986. *Odabrana djela*. Split: Književni krug.

KEČKEMET, DUŠKO. 1984. Crteži Splita i okolice Jana Baptista van Moera iz 1858. *Kulturna baština* 15: 102-111.

LOVRIĆ, IVAN. 1776. *Osservazioni di Giovanni Lovrich sopra diversi pezzi del viaggio in Dalmazia del signor abate Alberto Fortis, coll'aggiungna della vita di Socivizca*. Venecia.

LOVRIĆ, IVAN. 1948. *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanisava Sočivice*. Zagreb.

LUCIO, GIOVANNI TRAGURIENSE. 1896. *Del Regno di Dalmazia e di Croazia. Prima Versione Italiana*. Trieste: E. Sambo / Co.

MUSTAĆ, IVAN. 1998. "Uvod", u SALVATOR, LUDWIG V. HABSBURG. *Jahtom duž hrvatske obale (1870. - 1910.)*. str. 11-29. Hannover-Čakovec: Hrvatski zapisnik.

PEDERIN, IVAN. 1991. *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

PERROT, GIORGIO. 1875. *Gli Slavi meridionali – Bosnia, Erzegovina, Croazia, Slavonia, Confini militari – Ricordi di un viaggio*. Milano: Fratelli Treves.

PETERMANN, REINHARD E. 1899. *Führer durch Dalmatien*. Beč.

PETRIČEVIĆ, MIRJANA (M. Pet.). 1995. "Mašić, Nikola", u *Enciklopedija hrvatske umjetnosti. I. A-Nove*. str. 550-551. Zagreb : Leksikografski zavod "Miroslav Krleža".

PIPLOVIĆ, STANKO. 2000. Marija Jozefa – zaštitnica narodne umjetnosti Dalmacije. *Ethnologica Dalmatica* 9: 139-150.

PRIJATELJ, KRUNO. 1995. *Kroz povijest umjetnosti u Dalmaciji (XIII-XIX. st). Studije i sinteze*. Split: Književni krug.

REDAKCIJA EHU (R.). 1995. "Bužan, Joso", u *Enciklopedija hrvatske umjetnosti. I. A-Nove*. str. 142. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža".

- RUDOLF, ERZHERZOG. 1887. "Einleitung", u *Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. str. 5-17. Beč.
- SALVATOR, LUDWIG. 1870. *Die Serben an der Adria. Ihre Typen und Trachten*. Leipzig – Beč: Brockhaus.
- SALVATOR, LUDWIG. 1904. *Das was verschwindet. Trachten aus den Bergen und Inseln der Adria*. Leipzig.
- SALVATOR, LUDWIG V. HABSBURG. 1998. *Jahtom duž hrvatske obale (1870. – 1910.)*. Hannover-Čakovec: Hrvatski zapisnik.
- SCHIFF. THEODOR. 1875. *Aus halbevergessenem Lande*. Beč: Culturbilder aus Dalmatien.
- SCHNEIDER, MARIJANA. 1971. *Narodne nošnje u slikarstvu i grafici XIX stoljeća*. Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske.
- ŠENOVA, ZDENKO (Z. Ša.). 1996. "Quiquerez (Kikerec), Ferdo", u *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*. 2. Novi-Ž. str. 112-113. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža".
- TONČIĆ, KAMILO. 1938. *Narodne nošnje s jadranskog primorja i zagorja*. Split: Etnografski muzej.
- TONKOVIĆ, ZDENKO (Z. Ton.). 1995. "Babić, Ljubo", u *Enciklopedija hrvatske umjetnosti* I. A-Nove. str. 39-41. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža".
- VOJNOVIĆ, BRANKA. 1992. Ljubo Babić i pučka umjetnost. *Ethnologica Dalmatica* 1: 109-115.
- VOJNOVIĆ-TRAŽIVUK, BRANKA. 2000. Skice Jana Baptista Van Moera u Etnografskom muzeju u Splitu. *Ethnologica Dalmatica* 9: 117-138.
- VOJNOVIĆ-TRAŽIVUK, BRANKA. 2002. *Skice Jana Baptista Van Moera u Etnografskom muzeju Split*. Split: Etnografski muzej Split.

THE ORIGIN OF ART MAPS AND ITINERARIES

Summary

Clothes illustrations are one of the biggest challenges for the painters who have accepted to present artistically those cultural goods. The national costume is challenging due to its colours, type of materials, pattern and jewellery. Noting details is the task which every drawer has had to define as a primary goal.

The interest for this type of activity might be aroused by the love for national clothes mixed with the goal, which is often expressed in our territory, to maintain the tradition of national clothes. It is usually connected with the opening of vocational schools, in which students were taught to create a folk costume or manufactures in which the folk costume was produced or finally with the shops in which it was sold as a souvenir, which is also one way of preserving the folk costume.

